

Mariam M. Kerimova

Slovenija in Slovenci v delih Alekseja N. Haruzina in Vere N. Haruzin

Aleksej Nikolajevič (1864 - 1932) in Vera Nikolajevna (1866 - 1931) Haruzin sta pripadala na nek način neponovljivi družini nadarjenih ruskih znanstvenikov. Čeprav so trije bratje - Mihail, Nikolaj in Aleksej, in njihova sestra Vera¹ izhajali iz bogate trgovske rodbine, so si izbrali nelahko pot učenosti. Vsi štirje so se zapisali etnologiji in antropologiji in prispevali neprecenljiv delež v zakladnico ruske znanstvene misli. O vsakem izmed njih bi lahko napisali razpravo, kar doslej, na žalost, še ni narejeno. Haruzinovi si zaslužijo temeljito monografijo tudi zato, ker njihovo življenje in delo nista bila povezana samo s tragično zgodovino Rusije na prelomu stoletja, temveč sta razkrivala tudi njihovo globoko zanimanje za ruski pa tudi za številne neruske narode in etnične skupine v ruskem cesarstvu ter za druge slovanske narode.

Tudi če ne upoštevamo njihovih poznanstev s tako vidnimi ruskimi političnimi in kulturnimi delavci kot P. A. Stolypin, V. K. Pleve, M. M. Kovalevski, V. F. Miller, D. N. Anučin, A. N. Pypin, M. M. Speranski, M. P. Pogodin, A. N. Veselovski, A. A. Šahmatov, A. V. Viskovatov idr. je bila velika in složna družina Haruzinovih vselej v središču kulturnega življenja v Moskvi, kjer so se rodili in preživeli velik del svojega življenja.

Znanstvena zapuščina Haruzinovih šteje več kot tristo objavljenih del, njihova knjižnica, ki se hrani v Oddelku redkih knjig Moskvske državne univerze, pa obsega 7.449 enot, ki zajemajo različno znanstveno literaturo, umetniška dela v ruskem, francoskem in nemškem jeziku, ruske in tuje časopise ter odtise iz različnih periodičnih izdaj.²

Velikanske vrednosti so arhivski dokumenti Haruzinovih iz različnih let (spomini, dopisovanja idr.), ki so shranjeni na Oddelku rokopisnih virov

Državnega zgodovinskega muzeja (ORV DZM. F. 81 - Otdel pis'mennyh istočnikov Gosudarstvennogo istoričeskogo muzeja - OPI GIM).

Aleksej Nikolajevič Haruzin (1864 - 1832)
(fotografija iz leta 1901)

Leta 1995 sem skupaj z O. B. Naumovo odkrila osebni arhiv A. N. Haruzina,³ ki je bil dotedaj neurejen v Oddelku redkih knjig knjižnice Moskvske državne univerze (ssem ga je leta 1906 oddal A. N. Haruzin; o tej izročitvi obstaja doku-

¹ Pri Haruzinovih sta bili še dve sestri - Elena Nikolajevna Haruzin (poročena Arandorenko) in Olga, ki je umrla stara štiri leta. OPI GIM. F. 81. Ed. hr. 77. 78. - V. N. Haruzina. Preteklost. Spomini iz zgodnjih in poznejših otroških let. (Prošloe. Vospominanija detskih i otročeskij let).

² Verjetno je del knjižnice Haruzinovih zgorel v požaru njihove vile na vogalu Krečetnikovske in Borisoglebske ulice leta 1919. (Ta hiša št. 3. ki je bila sezidana 1812 po načrtih arhitekta O. I. Bove, se do danes ni ohranila.)

³ V knjigi Slavjanovedenie v dorevolucionnoj Rossii. Biobibliografičeskij slovar' (Moskva, 1979) pa se v članku o A. N. Haruzinu trdi, da njegov arhiv sploh še ni odkrit (str. 352 - 354).

ment). S pripravo arhivskega materiala A. N. Haruzina za popis je bilo veliko dela - delo poteka vzporedno z restavracijo arhivskega fonda in z njegovo obdelavo, ki ju opravljajo sodelavci Ruskega državnega arhiva literature in umetnosti (RDALU - RGALI "Rossijskij gosudarstvennyj arhiv literatury i iskusstva").⁴

Prede predem na analizo materiala Alekseja in Vere Haruzin o Sloveniji in Slovencih, moram nekaj povedati tudi o starejših bratih - o Mihailu in o Nikolaju, ki sta Alekseja in Vere uvajala v etnološki študij.

Mihail Nikolajevič Haruzin (1860 - 1888) je v 28-tih letih svojega življenja precej naredil. Vneto je proučeval običajno pravo narodov Rusije in zapustil nekaj pomembnih objav. V času študija na Moskovski univerzi je postal tajnik Etnološkega oddelka Cesarskega Društva ljubiteljev prirodoslovja, antropologije in etnologije (DLPAE - OLEAE - "Obščestvo ljubitelej estestvovanja, antropologii i etnografii").

Nikolaj Nikolajevič Haruzin (1865 - 1900) je bil človek različnih interesov in je požel gigantske uspehe v znanosti. Skoraj vsa njegova dela, ki jih ni malo, so posvečena proučevanju arheologije, vsakdanjega življenja in šeg narodov ruskega Severa, Zakavkazja in Severnega Kavkaza. Njegova monografija Ruski Laponci, Oris preteklega in sedanjega vsakdanjega življenja (1890) je dobila zlato medaljo OLEAE. Ta monografija je v marsičem pomenila odkritje ruske etnološke znanosti. Skupaj z V. Millerjem je sodeloval pri začetkih izdajanja revije Etnografičeskoe obozrenie (od leta 1889), bil njen tehnični urednik (z lastnimi denarnimi sredstvi je omogočil izid prvih zvezkov te revije). Bil je tudi pobudnik uvedbe predavanja etnologije na visokih šolah Rusije. Prvi je na Moskovski univerzi in na Lazarevskem inštitutu za vzhodne jezike predaval etnologijo narodov sveta in zgodovino praskupnosti. Vpliv etnološkega zanimanja zgodaj preminulih starejših dveh bratov na znanstveno delo Alekseja in Vere je naravnost neprecenljiv.

Življenje Alekseja Nikolajeviča Haruzina je bilo intenzivno in tudi zelo težko. Spisek njegovih služb je namreč obširen in zelo raznovrsten. V začetku 90-tih let je bil uradnik za posebne naloge pri gubernatorju za Estlandijo, vodja pisarne vilenskega general-gubernatorja, gubernator Besarabije, častni mirovni sodnik akermanskega okraja, direktor oddelka za duhovne zadeve za tuje veroizpovedi, namestnik ministra notranjih del Rusije A. A. Makarova (od leta 1911 dalje), imel visoki

naslov dvornega mojstra na cesarskem dvoru (od leta 1913 dalje). A. N. Haruzin je bil častni meščan mnogih mest v Besarabski guberniji; imel je tudi ruska, bolgarska in buharska odlikovanja in medalje. Po pričevanju nedavno umrle sorodnice Haruzinovih - I. E. Ognjeve⁵ je Aleksej Nikolajevič nekaj let pred revolucijo leta 1917 dal ostavko zaradi "nestrinjanja s takratno carsko politiko, med drugim s politiko ministra Makarova", in izstopil iz državne službe. Leta 1927 ga je GPU aretirala skupaj z ljudmi, ki so bili označeni kot "bivši ljudje, povezani s carsko administracijo - veletrgovci, bivši oficirji carske vojske, tovarnarji, iz vrst inteligence pa odvetniki, zdravniki, inženirji" (iz zapisov I. E. Ognjeve). Čez nekaj časa so ga izpustili, ne da bi vložili obtožnico. Drugič so ga zaprli 21. februarja 1932 skupaj s sinom Vsevolodom in ga obtožili protisovjetske agitacije. Ker smo želeli razjasniti končno usodo znanstvenika, smo se obrnili na Centralni arhiv Zvezne protibveščevalne službe Ruske federacije (CAFSK - "Central'nyj arhiv Federal'noj služby kontrazvedki"). V odgovoru iz arhiva je napisano, da je do aretacije v letu 1932 A. N. Haruzin delal kot strokovni svetovalec v založbi Selhozgiza za področje vrtnarstva. Tretjega aprila 1932 ga je Posebno posvetovanje pri kolegiju OGPU po členu 58-10 KZ obsodilo na izgon za tri leta, in 8. maja istega leta je zaradi insuficience umrl v bolnici pri Butyrski kaznilnici.⁶ Rehabilitiran je bil leta 1989. V arhivu FSK ni bilo vpisanih nikakršnih dokumentov in rokopisov A. N. Haruzina.

Z njegovo tragično smrtjo pa se še niso končale nesreče za družino. Njegov sin Vsevolod je bil 5. maja 1932 poslan v taborišče Belomorsko-Baltiškega kanala, predčasno je bil izpuščen zaradi "udarniškega dela", toda leta 1935 so ga ponovno prijeli in mu dodelili še deset let. Represije pa so zajele tudi soprogo A. N. Haruzina - rojeno baronico N. V. von der Hoven (hčerko kontraadmirala V. Hovena). Leta 1932 so ji vzeli notranji potni list in zanj določili izgon izven stokilometrske cone okoli Moskve. Bolezen N. V. Haruzine in njena skrb za sina, ki je bil izgnan "brez pravice dopisovanja", pa tudi prizadevanja I. E. Ognjeve za njo pri OGPU so nekoliko prestavili njen odhod iz Moskve. V jeseni leta 1937 pa je bila kot "mati sovražnika naroda" izgnana v Malojaroslavec, kjer je leta 1943 umrla.

⁴ Predhodni podatki o vsebini arhiva A. N. Haruzina v knjižnici MGU, so navedeni v zapisu M. M. Kerimove in O. M. Naumove Arhiv A. N. Haruzina v knjižnici MGU. Etnografičeskoe obozrenie - v nadaljevanju EO, 1995. št. 6.

⁵ Inna Evgrafovna Ognjeva (v prvem zakonu Haruzin) - žena Olega Haruzina, sina A. N. Haruzina. E. P. Krjukova, nečakinja I. E. Ognjeve, mi je gradivo (zapiske in fotografije) iz družinskega arhiva Haruzinovih ljubeznivo dala na vpogled, za kar se ji najlepše zahvaljujem.

⁶ V vseh leksikonih datuma smrti A. N. Haruzina bodisi sploh ni ali pa je napačen - npr. 1931. Gl. npr. Slavjanovedenie v dorevoljucionnoj Rossii, str. 352; S. A. Tokarev, Istorija ruskoj etnografii, Moskva, 1966, na str. 424.

Aleksej Nikolajevič Haruzin s soprogo, rojeno baronico von Hoven

Takšne so življenjske postaje A. N. Haruzina. Njegova znanstvena pot pa se je začela kmalu po končanem naravoslovnem študiju na oddelku fizikalno-matematične fakultete Moskvske univerze (1884 - 1889), in po magisteriju zoologije na Derptski univerzi (1892). Že kot študent prvega letnika pa je sodeloval v znanstveni ekspediciji v Zakavkazje, ki sta jo organizirala IOLEAE in Cearsarsko rusko geografsko društvo (IRGO - "Imperatorskoe russkoe geografičeskoe občestvo"). Leta 1886 ga je zoološki oddelek Društva ljubiteljev naravoslovja pri Moskovski univerzi poslal na Krim, Bospor in na Egejsko morje. Naslednje leto pa ga je Društvo ljubiteljev naravoslovja poslalo v Srednjo Azijo - v kirgiško Bukejevsko stepo, da bi proučil etnologijo in antropologijo območja (nazorno gradivo o pticah, plazilcih in žuželkah, ki je bilo prineseno iz te ekspedicije, je shranjeno v zoološkem muzeju MGU). Drugič je Bukejevsko stepo obiskal leta 1888, v letih 1889 in 1891 pa še Krim in Kavkaz.

Leta 1889 je bil izvoljen za tajnika antropološkega oddelka IOLEAE, in urejal njegov Dnevnik. Za monografijo Kirgizi Bukejevske horde (dva dela - Moskva 1889, 1891) je dobil nagrado A. P. Razcvetova, od IRGO pa veliko zlato medaljo.

A. N. Haruzin ima več kot petdeset objavljenih

del z zelo raznoliko problematiko. Vmes so tudi etnološka in antropološka dela o Kazahih, Tatarih, Osetincih, dela o zgodovini, etnologiji in antropologiji prebivalstva Estlandske gubernije in številna druga. Pomembno področje njegovega raziskovanja je slovanska tematika (o njej bomo podrobneje pisali v nadaljevanju). Tu naj samo omenimo, da so na podlagi osebnih vtisov in pa tankovestnega proučevanja znanstvene literature nastajali zgodovinsko-etnološki opisi Bosne, Hercegovine in Slovenije. Pod vplivom brata Nikolaja se je tudi pri A. N. Haruzinu prebudil močen interes za proučevanje bivališč slovanskih narodov. Uporabil je lastne raziskave bivališč Rusov, Ukrajincev, Belorusov v različnih gubernijah, pa tudi prebivalstva Galicije, Šlezije, Štajerske, Koroške, Kranjske, Istre, Bosne in Hercegovine in Črne Gore. Obsežno primerjalno gradivo je opremljeno še z več kot tristo fotografijami in skicami in ga vse do danes uporabljajo etnologi, ki proučujejo bivališča evropskih narodov. A. N. Haruzin se je s slovansko problematiko nepretrgoma ukvarjal v letih 1901 - 1907 in eno za drugim izdajal zanimiva dela.

Znanstvena dejavnost Haruzina je na začetku dvajsetega stoletja nekoliko upadla, ker je imel različne državne funkcije. Revolucija leta 1917 ga je ogradila od državne in znanstvene dejavnosti. Šele konec dvajsetih in v začetku tridesetih let, ko je bil vodja preizkusne postaje v kaluški guberniji in bil svetovalec za vrtnarstvo v Selhozgizu (Kmetijska državna založba), je izdal okrog dvajset del o gojenju semen in vrtnarstvu, ki pričajo o vztrajni delavnosti in raznolikosti znanstvenih interesov A. N. Haruzina.

Zanimanje Alekseja Nikolajeviča za zgodovino in etnologijo jugoslovanskih narodov se je porodilo že konec 19. stoletja. Leta 1899 je napisal prošnjo v IRGO za dodelitev denarne pomoči za potovanje v Črno goro, Bosno, Hercergovino in v Dalmacijo.⁷ Pri utemeljevanju svoje prošnje je A. N. Haruzin poudarjal, da je "stoletno življenje Balkanskega polotoka in z njim povezana zapletenost etnoloških dejavnikov že zdavnaj vzbujalo znanstveno zanimanje druge Evrope za ta del naše celine.⁸ Delež ruskih znanstvenikov pri proučevanju zgodovine in etnologije jugoslovanskih narodov se je zdel Haruzinu skrajno neznamen.⁹ Menil pa je, da ima usoda balkanskih Slovanov, ki so na meji dveh kultur - zahodne in vzhodne, določene podobnosti z usodo ruske države in "izoblikovanja

⁷ A. N. Haruzin, Svet Cearskega RGO. Izjava A. N. Haruzina.// Izvestija IRGO. SPb. 1899. T. 35.

⁸ Izvestija IRGO. SPb., 1899. T. 35, str. 760.

⁹ Tu se je zmotil. Gl. M. M. Kerimova, Jugoslavjanske narody i Rossija, Etnografičeskije sjužety v russkijh publikacijah i dokumentah pervoj poloviny XIX v., Moskva, 1997.

naše narodnosti", zato zahteva natančnejše proučevanje. O tem so ga prepričevale tudi povezave Rusije - verske, kulturne, etnične, ki so segale stoletja nazaj, in so se okrepile v 19. stoletju. "Zanimanje za balkanske Slovane," je zatrijeval A. N. Haruzin, "je naravno in nujno".¹⁰

Prosil je Svet IRGO za materialno pomoč v višini 500 rubljev za potovanje v Črno goro, Dalmacijo in v slovanske dežele avstrijske monarhije poleti 1899, "zaradi proučevanja imenovanih krajev v etnološkem in antropološkem pogledu".¹¹

Iz dnevnikov V. N. Haruzinove lahko razberemo, da sta z Aleksejem obiskala Slovenijo v avgustu in septembru 1901.¹² Aleksej ja nato drugič Slovenijo obiskal leta 1902.

Po teh potovanjih je A. N. Haruzin napisal dela Bosna in Hercegovina, Opisi okupirane avtrogrske province (SPb., 1901), članke Religija, cerkve in šola v Bosni in Hercegovini (brez kraja in leta izdaje), Nacionalna evolucija Slovencev, Avstrijska Kranjska, Kranjski kras in njegovi čudoviti pojavi, Kmet na avstrijskem Kranjskem in njegove stavbe, Bivališče Slovencev na Gorenjskem.¹³

Vsi ti članki so izšli leta 1902 v revijah Živaja starina in Russkij vestnik, in pričali o živahnem zanimanju A. N. Haruzina za zgodovino in kulturo Slovencev.

Nastanek opisa Avstrijska Kranjska avtor utemeljuje s tem, da je bilo v Rusiji dotedaj o Slovencih zelo malo napisanega. To najbrž kaže na določeno podcenjevanje dotedanjih obravnav o slovenskih deželah, ki so jih prispevali Haruzinovi predhodniki. Etnokulturni opisi Slovencev so se namreč periodično pojavljali v vseh izdajah 19. stoletja, pisali pa so jih znani slavisti kot I. I. Sreznjevski, I. S. Aksakov, V. I. Lamanski, J. Baudouin de Courtenay idr., ki so v različnih časih obiskovali slovensko ozemlje.

V naslednjih desetletjih 19. stoletja in v začetku dvajsetega stoletja so se stiki med ruskimi in slovenskimi znanstveniki razširili. To je bilo povezano tudi z udeležbo Matije Majarja na Etnografski razstavi leta 1867 v Moskvi. Odboru za razstavo je M. Majar poslal fotografije in slike Slovencev, in poročilo, ki je bilo po mnenju M. N. Speranskega cela razprava o slovenskih šegah in preteklosti. Navdušeni odzivi so bili obojestranski, s slovenske strani M. Majarja, J. Majcigerja in J. Vošnjaka, z ruske strani pa P. A. Lavrovskega, V. I. Lamanskega idr. Tako so se na prelomu stoletja okrepile vezi in dopisovanje M. Majarja z M. F.

Rajevskim, M. P. Pogodinom, N. A. Popovom; J. Trdina z I. S. Aksakovom; V. N. Lamanskega z D. Trstenjakom, F. Lestikom; G. Kreka z A. N. Pypinom; F. Celestina, J. Pajka in O. Cafa z Baudouinom de Courtenayjem idr.¹⁴

Kranjska je zanimala Alekseja in Vero Haruzin, tako kot že njune ruske predhodnike, ker je bila izmed vseh slovenskih dežel pod Habsburžani še najmanj ponemčena, in prebivalstvo je skrbno ohranjalo svoj jezik, nrav in šege.¹⁵

Opis Haruzina Avstrijska Kranjska je obsegal kratek zgodovinski opis Slovencev, njihove vere, gospodarskih značilnosti, geografskih razmer in podnebja na Dolenjskem, Gorenjskem in Notranjskem. Avtor se zadrži tudi pri pozitivnih značajskih lastnostih slovenskega kmeta in ugotavlja njegovo delavnost, podjetnost, in vztrajnost pri doseganju zastavljenih ciljev.

Zanimal ga je tudi odnos Kranjcev do Rusov. "Obnašajo se (Slovenci - op. M. K.) do Rusov kot do naroda istega plemena in krvi, in se vselej trudijo, da ruskim bratom izrazijo svoje iskrene simpatije in svojo naklonjenost."¹⁶

A. N. Haruzin je ruske bralce seznanil tudi s kulturnim razvojem Slovencev. Piše, da je bilo na Kranjskem že v 18. stoletju opaziti zametke "narodnega preporoda", "ostrega zasuka od starega k novemu".¹⁷ Avtor piše tudi o prvih tiskanih delih v slovenskem jeziku, o prvi tiskarni v Ljubljani, o Slovenski Matici in njenem Letopisu. Navaja podatke o delu slovenskih pesnikov in pisateljev kot so V. Vodnik, F. Prešeren, A. Aškerc, I. Cankar idr. ter poudarja, da je središče družabnega in kulturnega življenja Kranjske Ljubljana.

Opis je opremljen z devetintridesetimi fotografijami s krajevno in etnološko tematiko, tako da niso le za okras in za nazornejšo sliko dežele, temveč predstavljajo veliko dragocenost za rusko znanost.

A. N. Haruzin je bil tako kot njegova sestra očaran nad lepotami Kranjske. O njej živopisno piše v člankih Kranjski kras in njegovi čudoviti pojavi in Nacionalna evolucija Slovencev.¹⁸ Zadnji

¹⁴ I. V. Čurkina, Russkie i sloveny. Moskva, 1986, str. 74 - 126.

¹⁵ A. N. Haruzin je navedel število Slovencev v začetku 20. stoletja - en milijon dvesto tisoč duš, str. 1.

¹⁶ Prav tam, str. 12.

¹⁷ Prav tam, str. 23.

¹⁸ Haruzin A. N. Krajskij krjaž i ego čudesnye javlenija// Russkij vestnik (dalje RV.), SPb., 1902, št. 3 - 4; isti, Nacinal'naja evolucija slovencev // RV., SPb., 2 t. 280, št. 7. Slednji je objavljen v enem izmed osrednjih ruskih časopisov Russkij vestnik, julija 1902: "Kar nehote se čudiš, kako bogato je narava obdarila Kranjsko. Tu se dvigajo divje sive in nedostopne skale, okrašene z večnim snegom, tam spet vabi čudovit stoletni neskončni bukov gozd, na drugem mestu pa veličastne, nekoliko mračne smreke pokrivajo strma pobočja in nedostopne skale; gozd ponekod preseka široke poljane, nežno

¹⁰ Izvestija IRGO, str. 760.

¹¹ Prav tam.

¹² OPI GIM. F. 81. Ed. hr. 67. L. 113. - Dnevnik V. N. Haruzin.

¹³ V ruski znanosti 19. in v začetku 20. stoletja sta se termina Slovinci in slovinski pomensko prekrivala s terminoma Slovenci in slovenski.

članek je še posebej zanimiv, ker skuša avtor v njem opisati sodobni gospodarski in etnokulturni položaj Kranjske, ki je obenem tudi "center slovenskega ljudstva", kjer se "je krepil nacionalni duh Slovencev in so zoreli elementi za politični boj, ki se danes ponaša z vidnimi uspehi".¹⁹ A. N. Haruzin se čuti dolžnega, da ruskega bralca podrobneje seznanja tudi z zgodovino slovenskih dežel, predvsem Kranjske. Po mnenju avtorja nemška kolonizacija od 6. stoletja dalje zmanjšuje ozemlje Slovencev in s tem tudi njihovo število.

Zasužnjenost in zatiranje povzročata ljudske upore, predvsem v 16. in 17. stoletju. Še bolj pa je poslabšala položaj ljudi razdelitev Koroške, Kranjske in Primorja v letu 1849. A. N. Haruzin podrobno opisuje tudi boj kranjskega kmeta s surovo naravo. V pomoč mu je to, da ima zemljo v svoji lasti, poljedelstvo pa je zmeraj bilo podlaga za bogastvo dežele;²⁰ pridobivanje železove rude in tranzitna trgovina pa ga še množita.

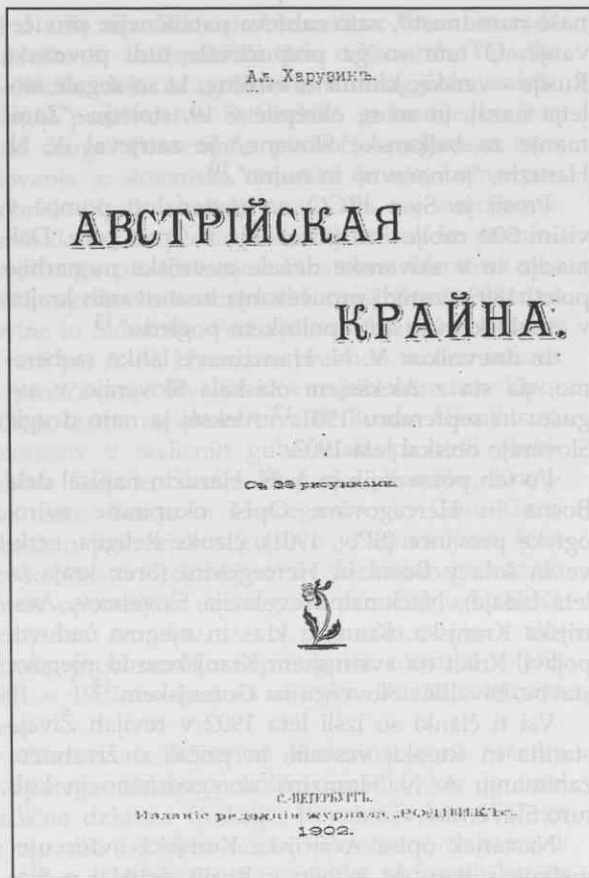
Avtor meni, da Kranjska v začetku 20. stoletja preživlja težko gospodarsko krizo. Konkurenca nemških industrijalcev in trgovcev, zmanjšanje števila zaposlenih, upadanje obrtniških dejavnosti - to so "osnovne značilnosti časa". Kmetje so bili prisiljeni prodajati svoje že tako in tako majhne parcele in se preživljati kot mezdni delavci ali pa odhajati v tujino. A. N. Haruzin omenja kot narodnostno pogubno tudi ponemčevanje dela slovenske inteligence, obrtnikov in kmetov. Vendar obenem poudarja, da Slovenci nadaljujejo svoj narodnostni boj, tako da ustanavljajo kmečka, trgovska in industrijska združenja, tako "da se avstrijski vladi ne posreči niti zavreti narodnostnega razvoja slovanskih narodnosti habsburške monarhije".²¹ Pomembno je avtorjevo spoznanje, da "prepoved slovenskega jezika v ustanovah in šolah in zatiranje narodnostne literature nista preprečila narodovega samobitnega razvoja". Avtor zamenjuje svoje želje z resničnostjo, ko pravi, da je bil konec 19. in v začetku 20. stoletja nemški jezik izrinjen iz ljudskih šol na Kranjskem, ki jih je bilo takrat že okrog tristo. Piše tudi, da se slovenščina uvaja v gimnazije, na sodišča in v urade. Avtor pretirava, ko trdi, da "na Kranjskem ni več slovensko - nemškega boja, obstaja pa še na Koroškem in Štajerskem". Podrobno opisuje tudi življenje Slovencev v Primorju. Meni, da je zaradi šibkeje romanizacije omogočeno odprtje južnoslovenske univerze v Trstu.

zelenje poživlja najrazličnejše dišeče alpsko cvetje." A. N. Haruzin, Nacional'naja evolucija slovencev, RV. SPb., 1902, T. 280. Št. 7, str. 76.

¹⁹ Prav tam, str. 78.

²⁰ A. N. Haruzin ocenjuje, da se med petsto tisoči prebivalci Kranjske 360 tisoč ljudi ukvarja s poljedelstvom. Prav tam, str. 81.

²¹ A. N. Haruzin, Nacional'naja evolucija slovencev... str. 87.

Naslovnica knjige Al. Haruzina: *Avstrijska Kranjska, S. Peterburg 1902*

A. Aškerc je A. N. Haruzina označil kot "dobrosrčnega prijatelja", ki seznanja Ruse s slovenskim narodom, obenem pa je ostro kritiziral njegovo idealizirano podobo kulturnega razvoja na Kranjskem. Avtorju je očital, da pretirava z vlogo slovensčine v srednjih šolah in na ljubljanskem učiteljskišču, kjer je v resnici prevladovala nemščina.²²

Nikolaj N. Haruzin, ki je napisal nekaj del o bivališčih turkotatarskih in mongolskih ljudstev v Rusiji in tudi o bivališčih Fincev, je s to problematiko "okužil" Alekseja Nikolajeviča. Tako je ta leta 1902 sestavil in objavil Navodilo za zbiranje podatkov o kmečkih stavbah.²³ V uvodu avtor piše, da Etnografski oddelek IRGO "priznava nujnost zbiranja in obdelave zgodovinskega gradiva o razvoju kmečkih poslopij v Rusiji (tako domačega

²² Gl. M. I. Ryžova, Pis'ma Antona Aškercu A. V. Suvorovu, P. E. Koršu, A. L. Volynskomu, D. N. Vurgunu, Literatura slavjanskih narodov. Moskva, 1960. Vyp. 5., str. 212; na odzive A. Aškercu v časopisu Ljubljanski zvon (1902/9 in 1903/12) se sklicuje I. V. Čurkina v knjigi Ruskie i slovincy, Moskva 1986., str. 126.

²³ Navodila za zbiranje podatkov o kmečkih stavbah. Izdaja Cesarskega Ruskega geografskega društva. SPb., 1902.

prebivalstva kot tujerodnega), in tudi v drugih deželah, naseljenih s Slovani".²⁴ Etnografski oddelek, ki ga pooseblja A. N. Haruzin, se obrača na vse, ki jih ta problematika zanima, naj pošljejo svoje gradivo. "Navodilo" pa mora s svojimi vprašanji etnologu olajšati opise bivališč v različnih okoljih, "glede na posebnosti tal, podnebja, vrsto gradbenega materiala, bivalne pogoje, splošno blagostanje ipd."²⁵ Avtor ugotavlja, da lastnosti stavb izpričujejo ljudski okus in navade še iz časov pred novjšimi kulturnimi vplivi. Poudarja pomembnost poimenovanj za posamezne dele bivališč - meni, da je nujno označiti predvsem njihovo namembnost in gradbeni material, treba je biti pozoren na temelje (lahko jih tudi ni), vhodna vrata, število in razpored oken, okrasitev okenskih okvirjev (ta je pomembna zaradi oznake umetniškega okusa prebivalstva), obliko strehe, način izdelave ostrešja, posebnosti ograj itd.

Haruzin je presodil, da je pomembno podrobno opisati stanovanjsko stavbo (vežo, sobe, kletne prostore, podstrešje, kuhinjo, ognjišče, kurjenje peči, stropove in tla itd.) in gospodarska poslopja (konjski hlev, hlev, skedenj, ruska savna). Zanimali so ga tudičasni objekti kot so koliba, zemljanka, lopa, zasilna streha. Menil je, da skice, načrti ali fotografije omogočajo večjo natančnost in nazornost teh opisov. "Navodila A. N. Haruzina so obsegala sedemindvajset konkretnih vprašanj, ki naj bi prihodnjim raziskovalcem olajšala nelahko delo. Priloga je vsebovala vzorce načrtov stanovanjskih prostorov in gospodarskih poslopij. V bistvu je to bil prvi ruski program, posvečen prav bivališčem. Moramo omeniti tudi to, da si je IRGO postavil za cilj izdelavo specializiranih programov za različna etnografska področja. Med drugim naj omenimo Program za zbiranje podatkov o pravnih običajih (Moskva, 1887) M. N. Haruzina in Program za zbiranje podatkov o rojstnih in krstnih obredih pri ruskih kmetih in drugorodcih (Moskva, 1905) V. N. Haruzinove.

"Navodila" A. N. Haruzina pričajo o tem, da je bil skrbno pripravljen za raziskovanje bivališča slovanskih narodov, med njimi tudi Slovencev. V reviji *Živaja starina*²⁶ je v letu 1902 izdal članka *Kmet na avstrijskem Kranjskem in njegove stavbe* (s skicami) in *Gradivo za zgodovino slovanskih bivališč, Bivališče Slovenca na Gorenjskem*. Članka pa se razlikujeta po ciljnih in po značaju. Prvi je pregledni, njegova naloga pa je bila ugotoviti položaj kmetov na Kranjskem ter posebnosti njihovih stanovanjskih in gospodarskih poslopij. Drugi članek je zelo obsežen (obsega več kot sto strani) in

ima za cilj primerjalno obravnavo zgodovine slovanskih bivališč na osnovi slovenskega gradiva izključno z Gorenjskega.

Kranjski kmet je, kot upravičeno meni A. N. Haruzin, dal svojemu narodu trgovski stan, predstavnik cerkvenega in posvetnega izobraženstva. Slovenski kmet za razliko od kmetov drugih evropskih dežel ni najemnik, temveč popolni lastnik zemlje (kmetom je pripadalo 80% celotne površine Kranjske). V lasti je imel tudi velike gozdne površine oz. tri četrtine gozdov je bilo ali v lasti kmečkih srenj ali v lasti posameznikov.²⁷ Na Kranjskem prevladuje drobna zemljiška lastnina, živinoreja in sadjarstvo. Vendar so kljub bogastvu kranjske zemlje kmetje čedalje revnejši (avtor prilaga spiske prihodkov in odhodkov v različnih kmečkih gospodarstvih, ki jih je očitno izračunal sam). A. N. Haruzin upravičeno zatrjuje, da se v kmečkih poslopijih izražajo "ustvarjalna načela vsakega naroda".²⁸ Zato tudi skuša ugotoviti specifično slovanskih stanovanj in gospodarskih poslopij, in v podrobnostih primerja starejše in novejše zgradbe (lesene, kamnite, enoprostorske, dvoprostorske, pritlične in enonadstropne).

Avtor prihaja do sklepa, da je starejši tip kmečke hiše lesen z ognjiščem in s prizidanimi gospodarskimi prostori. Pozneje ga v večini območij Kranjske izrinjajo kamnite stavbe, ki so okrašene z zelenjem ali s poslikavami verske vsebine. Haruzin skuša pokazati specifično bivališče na Dolenjskem in Notranjskem, v kraških predelih Gorenjske in tudi v Istri, pri čemer opozarja na vpliv tal in podnebja na značaj in lego zgradb.

V prvem članku, ki je bil posvečen slovenskemu bivališču, A. N. Haruzin proučuje zelo razširjeno takratno hišo s 5 - 6 prostori (dodaja načrt take hiše s slovenskimi poimenovanji).²⁹ Avtor je prizadevno in skrbno izdelal podrobne načrte hiš različnih tipov v gorenjskih vaseh, upoštevajoč tudi stanovsko oznako. Članek je bil opremljen z devetnajstimi skicami in načrti hiš s prikazom različnih tipov v vseh območjih Kranjske.

A. N. Haruzin uvaja drugi članek *Gradivo za zgodovino razvoja slovanskih bivališč Bivališče Slovenca na Gorenjskem*³⁰ s 57 fotografijami stanovanjskih in gospodarskih poslopij v različnih naselbinah Gorenjske. Na številnih slikah je bila označena tudi letnica izgradnje, kar je za raziskovalca

²⁷ A. N. Haruzin, *Krest'janin Avstrijskoj Krajny i ego postrojki*, ŽS. SPb., 1902. vyp. 1, str. 6.

²⁸ Prav tam, str. 11.

²⁹ Prav tam, str. 25.

³⁰ Gl. A. N. Haruzin, *Materialy po istorii razvitiija slavjanskikh žilišč. Žilišče slovinca Verhnej Krajny. Živaja starina*. SPb. 1903. Otd. I. Vyp. III, IV. Str. 259 - 357. V reviji *Etnografičeskoe obozrenie* 1903/3, knjiga LVIII. str. 213 je objavljena anonimna notica o tem članku.

²⁴ Prav tam, str. 3.

²⁵ Prav tam, str. 5.

²⁶ Revija je bila periodično glasilo *Oddelka za etnografijo IRGO*, njegov urednik je bil prof. V. I. Lamanski.

zelo važno. Ta članek je nastal na podlagi njegovih osebnih raziskovanj v letih 1901 in 1902, v 34-tih vaseh in trgih Gorenjske, začenši z Bitnjami pa do gorske vasice Stol. Avtor se je trudil, da ne bi ponavljal gradiva iz prvega članka. Ugotavljal je, da vasi na Gorenjskem - za razliko od ruskih vasi, ki imajo marsikdaj do tisoč prebivalcev - štejejo praviloma nekaj deset hiš, ki so precej strnjene. Stanovanjska hiša, drvarnica, vodnjak in druga gospodarska poslopja stojijo poleg sadovnjaka. Pogosto je v vaseh gostilna z jedilnico in sobami za prenočitev. Skoraj v vsaki vasi je trgovina, kovačnica, vodni mlin, včasih tudi žaga.³¹

V gorskih vaseh so se ohranile arhaične stavbe, v katerih navadno živijo pastirji, mlekarji in sirarji. Stojijo na nadmorski višini tisoč metrov in so za raziskovalce izjemno zanimive z vidika proučevanja zgodovine bivališč nasploh.³² Začasna bivališča za pastirje so kočice, stanovi ali bajte - to so kočice približno istega tipa, različna poimenovanja pa so odvisna od kraja. Najpreprostejša bivališča, ki so tudi najstarejša, so pri Slovencih kočice - brunarice, ki niso višje od človeka. Slovenci razlikujejo pomena besed kočica (kočna) in kuča. Prvo poimenovanje označuje kočico, drugo poimenovanje pa hišo. Haruzin v obširni opombi primerjalno analizira iste korenske besede pri Srbih, Črnogorcih in pri Bosancih. Avtor navaja tudi poimenovanja, znana v mnogih ruskih gubernijah kot kut, kut' in kutnik. Vsi ti termini, domneva Haruzin, vsebujejo pojmovanje najstarejših bivališč pri vseh Slovanih.³³

Pri opisih hiš in gospodarskih poslopij (hleva, nadhleva, kevdra, paštbe, šupe, drvarnice idr.) se je Haruzin opiral na svoje skice - načrte (vseh je 36), ki jih je navajal v samem besedilu in tako nazorneje predstavil različne tipe stavb v različnih delih Gorenjske. Pri razmišljanju o evoluciji slovenske kmečke hiše in gospodarskih pritliklin od najprimitivnejših oblik (koliba, kočica..) do večprostorskih in enonadstropnih poslopij je skušal najti povezavo med to evolucijo in naravnimi in klimatskimi pogoji, razvojem družine in njenega gospodarstva. V tem članku, ki je obširnejši od prvega, je razpolagal tudi z bolj obsežnimi in z bolj raznolikimi podatki.

Obravnava različne dvoprostorske stavbe v vaseh Zazero, Mlino, Bela Peč in Rateče. Še posebno pozornost posveča povezavi med notranjostjo hiše in premožnostjo gospodarja. Navaja tudi podrobne načrte različnih tipov troprostorskih hiš v vaseh Bled, Spodnje in Zgornje Gorje, v Rečici in v drugih; tipe štiriprostorskih hiš v Begunjah, Slamniku, Trziču in v drugih. Posebno pozorno obrav-

nava hiše, ki so bile sezidane v letih 1748, 1766 in 1783. Njegovi podrobni opisi posebnosti so zelo pomembni za razumevanje poznejše arhitekture in notranjosti slovenskih kmečkih hiš.

Haruzin je na Gorenjskem opazil pritlične hiše z dvokapno streho. Navedel je tudi mnenje svojega slovenskega znanca Ljudevita Jenka, češ, da so za slovenske kmete tipične enonadstropne hiše (spodaj hlev, zgoraj bivalni prostor) s štirikapno streho. Takšna prostorska razporeditev pa ni značilna samo za Gorenjsko, ampak tudi za Bosno, Hercegovino, Črno goro in Dalmacijo. Primerjalno gradivo, ki ga navaja A. N. Haruzin, je zelo dragoceno za razumevanje principov gradnje kmečkega bivališča po tipu kolibe s štirikapno streho, kar je bilo značilno za prvotna slovenska in sploh slovanska bivališča.

V začetku 20. stoletja je bila večina slovenskih kmečkih hiš kamnitih. Toda uvajanje kamna je potekalo postopoma - v začetku so bili kamniti samo temelji, potem tudi že hlev, konjušnica, shramba, medtem ko je zgornje nadstropje bilo še leseno (take hiše je videl v Spodnjih in Zgornjih Gorjah). Novo v Haruzinovem drugem članku o slovenskem bivališču je to, da se ni omejil samo na opis zunanosti, ampak je podrobno opisal tudi njihovo notranjost. Podrobnosti notranje zgradbe bivališč so za raziskovalce namreč zelo pomembne. Dajejo možnost primerjanja podrobnosti, omogočajo sklepanje o tem, kdaj so bile uvedene, o arhaičnih in novih potezah. Zato je Haruzin še posebno natančno raziskoval predvsem hišo, ki je pomenila stanovanjsko hišo, preneseno pa tudi ognjišče. Poskusil je tudi z etimološko razlago besede hiša (hiža /pri Srbih/, chyža /pri Slovaki/, hižina /pri Rusih/). Haruzin sklepa, da so Slovenci dobili hišo v času naselitve, čeprav ni jasno, kako je nastajala. V začetku 20. stoletja je slovenska hiša bila prizidek k veži - osnovnemu prostoru, kjer je bilo ognjišče. S tem prizidkom je stavba postala dvoprostorska. V hiši je po navadi obedna miza in razpelo; skoraj vedno sta dve okni, ki sta obrnjeni na čelno stran, še dve pa proti vhodnim vratom. Izjeme so, po mnenju Haruzina, zelo redke.³⁴

Za starejše hiše na Gorenjskem je značilna leva - niša v steni, ki se ne dotika peči in deli hišo od veže. Spodnji rob leve ima obliko police, nad levo je napušč, in pod njim odprtina za dimnik - dimnika kranjska peč ni imela.

Peč se je v slovenskih hišah na Gorenjskem kurila iz kuhinje ali iz veže. V sodobnejšem bivališču Slovencev je veža prostor za ognjiščem v dvoprostorskem ali večjem poslopiju. Prvotno pa je bila veža brez ognjišča. Hiša pa je postala stanovanje v pravem pomenu besede.³⁵ Velikost peči je bila

31 Prav tam, str. 259 - 336.

32 Prav tam, str. 263.

33 Prav tam, str. 264, 345.

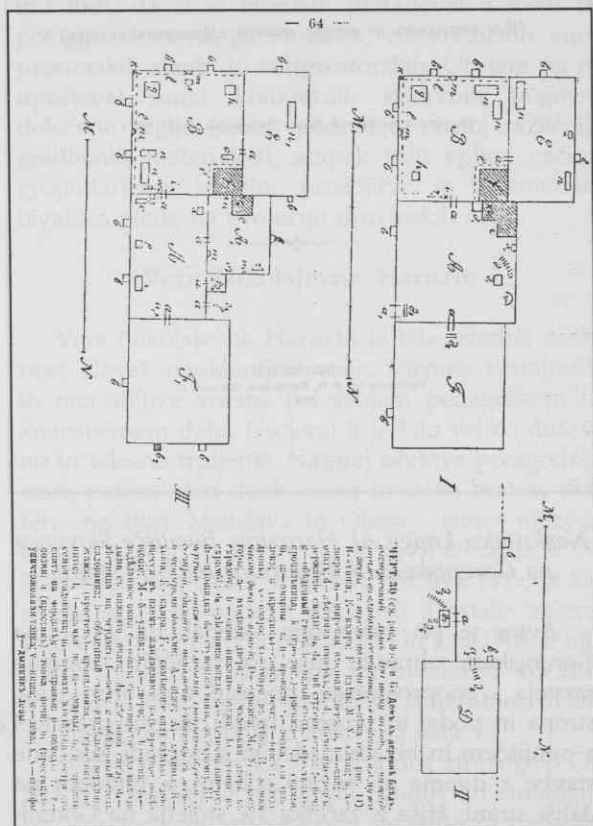
34 Prav tam, str. 300 - 301.

35 Prav tam, str. 349.

odvisna od velikosti hiše. Spodnji opečnati del peči je večji od lončenega; med obema je zapeček, ki je bil pozimi za posteljo. Pečnice so bile skoraj vedno temnozeleni in so imele obliko štirirobnih piramid.³⁶

Včasih so hišo razširili s kamro na tri prostore. Po raziskavah A. N. Haruzina je bila kamra v mnogih hišah po Gorenjskem del izbe, ločena od nje s pregrado, ki ni segala do stropa. Avtor je sklepal, da je kamra nastala s prizidavo novega prostora k hiši (pri Moravcih je kamora, pri Slovakih komora, in pri Črnogorcih kamara). Kamra je bila navadno za eno, dve stopnici nižja od hiše. Značilno za kamro je bilo, da je imela eno okno na čelni strani hiše in da ni bila ogrevana. V mnogih hišah, celo pri premožnih kmetih, pa kamre ni. Po Haruzinu je vzrok v tem, da je šel razvoj slovenske hiše v dveh smereh - k izbi se je prizidala kamra, k veži - prostoru z ognjiščem, pa bivalna soba (čumnata; pri Rusih je komnata, pri Ukrajincih je kimnata, in pri Slovakih komnata). S čumnato se stavba ni širila (kot je bilo to v primeru kamre), ampak se je samo podaljševala. Čumnata se je navadno uporabljala kot spalnica in bila namenjena mladoporočencema. Kamra je za razliko od čumnate poznejšega izvora. Pojavila se je pri uvedbi kamna kot gradbenega materiala. Na Kranjskem se je celo v lesenih hišah prizidavala, srečujemo pa jo predvsem v troprostorskih in štiriprostorskih hišah.³⁷ Avtor meni, da je potrebno razložiti tudi pomen zgornjega nadstropja v skupni arhitektoniki hiše. Navadno so ga namenjali odraslim otrokom ali pa so ga dajali v najem. Gornje nadstropje je bilo iz ene ali več sob, imenovanih gornja hiša. Ta del hiše je narejen iz brun in le redko je v njem ognjišče. Če hiša ni imela gornjega nadstropja, so stopnice iz veže vodile naravnost na podstrešje. V večini primerov podstrešje ni imelo svojega stropa, in je bilo neposredno pod streho. Največkrat je bila na podstrešjih skrinja za shranjevanje obleke (v srbsčini pomeni skrinja omaro). Navadno so bile skrinje zelene in rdeče pobarvane in poslikane, motiv je bil previloma cvet vrtnice. Po Haruzinu je bil razvoj slovenske hiše iz navadne dvoprostorske stavbe v štiriprostorsko in dvonadstropno odvisen od razvoja družine. Del družine, ki se je prvotno gnetla v hiši, je uporabljal za prenočišče tudi hlev in klet, ki je prišla na njegovo mesto. Ta je tako kot pri Rusih tudi pri Slovencih pogosto bila prostor za mladoporočence (pozneje je to vlogo dobila čumnata). V številčnih družinah so odrasli otroci prenočevali na podstrešju, kar je pripeljalo do nastanka gornje hiše. Sobe v zgornjem nadstropju

so očitno uporabljali oženjeni sinovi, ki so ostali na domu in z družino staršev tvorili zadrugo (veliko družino).³⁸ Glede na osamosvajanje mlade družine se je zgoraj zgradilo ognjišče (ali 2 - 3 ognjišči). Navadno se je nadstropje pojavilo v štiriprostorskih hišah. A. N. Haruzin za štiriprostorske enonadstropne hiše prilaga risbe in načrte, podrobno opisuje in prikazuje njihovo evolucijo, med katero se je v nadstropju pojavilo ognjišče, narasla družina pa je dobila dve ločeni gospodinjstvi.³⁹ V hiši na Bledu, ki je bila stara okoli štiristo let, sta živeli dve različni družini, katerih predniki pa so bili mogoče v sorodstvu (skica 30 A).

Tloris štiristo let stare kmečke hiše na Bledu (Bivališča Slovenca na Gorenjskem, S. Peterburg 1903, 64). V knjigi je 35 skic tlorisov in 57 fotografij kmečkih hiš na Gorenjskem

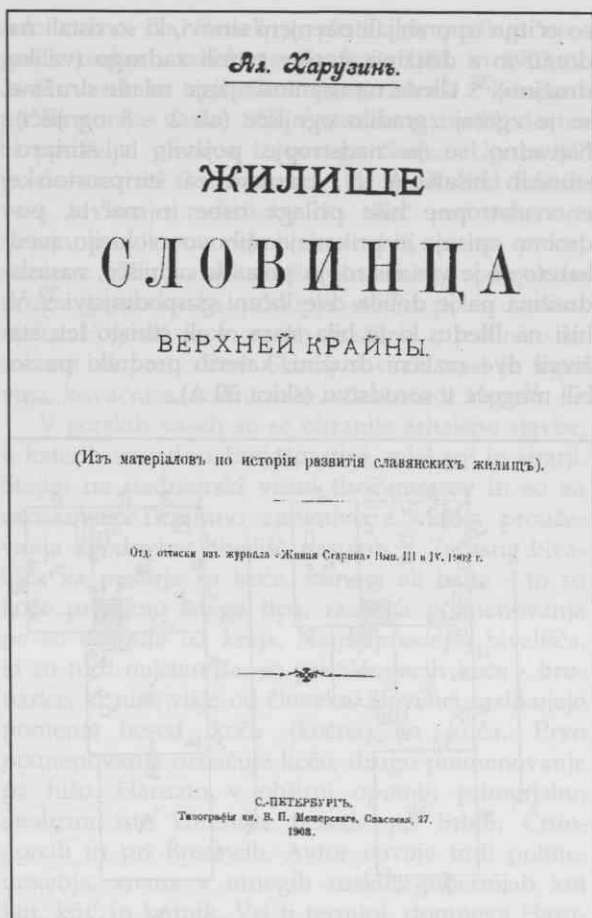
³⁶ Prav tam, str. 303.

³⁷ Prav tam, str. 306.

³⁸ Zadruga so pri Slovencih obstajale v času zgodnjega srednjega veka, vendar so posebnosti socialno-gospodarskega razvoja tega območja pripeljale do njihovega izginjanja v večini pokrajin, mnogo prej kot v drugih jugoslovanskih deželah. Gl. Ju. V. Bromlej, M. S. Kašuba, Brak i sem'ja u narodov Jugoslavii. Moskva, 1982, str. 86.

³⁹ Prav tam, str. 334.

Naslovnica knjige Al. Haruzina: *Bivališče Slovenca na Gorenjskem*, S. Peterburg 1903, 99 strani.

Avtor je po vsem tem sklepal, da so se na Gorenjskem ohranile hiše na različnih stopnjah razvoja - enoprostorske, pogosto tudi brez oken, stropa in poda, in prostori (med drugim sirarnice) z ognjiščem in bivalnim delom s pogradi, sodobne stavbe z dvema ali štirimi sobami, z vhodom na daljši strani. Hiša z začetka 19. stoletja na Gorenjskem ima po Haruzinovem mnenju za osnovo starodavno bivališče z dvokapno streho in z vhodom s čelne strani.⁴⁰

Članek avtor končuje s primerjalnim gradivom za stavbe v Avstriji (Salzburg), Bosni, na Moravskem, v Galiciji in v Litvi, kjer se je avtor tudi mudil med potovanjem v letih 1901 - 1902. A. N. Haruzin ne zanemara tudi nemškega vpliva na slovensko bivališče (posebno na kranjsko triprostorsko hišo), vendar zanj ostajajo najpomembnejše tako genetsko skupne slovanske poteze stanovanjskih in gospodarskih poslopij, kot tudi nacionalno specifične lastnosti prav slovenskih stavb.

V razvoju gospodarskih prostorov (shramba,

klet, kevder) je prihajalo do centralizacije, vsi ti prostori se združujejo pod isto streho. Vendar njihova evolucija pri različnih narodih ni tekla sinhrono. To pomembno opažanje Haruzina kaže na njegov zgodovinski pristop k vprašanju razvoja slovanskega bivališča. Njegovi članki so bili pri slovenskih raziskovalcih sprejeti z odobravanjem. Tako je F. Ilešič napisal, da je A. N. Haruzin opazil in podrobno opisal to, čemur sami Slovenci niso posvetili potrebne pozornosti. Po Ilešičevem mnenju je točno opisal slovensko kmečko bivališče, zato moramo biti Slovenci hvaležni "Haruzinu, ne samo za opis naše hiše, ampak tudi za slikovni material, ki ga je pokazal celemu svetu".⁴¹

Sinhroni in diahroni pristop k raziskovanju bivališč je značilen tudi za Haruzinovo poznejše temeljno delo *Slovansko bivališče v Severo-Zahodni pokrajini*, iz gradiva za zgodovino razvoja slovanskih bivališč, objavljeno v publikaciji *Vilenski vremennik* za leto 1907. Delo temelji na šestletnih "osebnih raziskavah beloruskih, velikoruskih, maloruskih in poljskih bivališč v guberniji Vilenski, Kovenski, Grodnenski, Vitebski, Mogiljovski in Minski, pa tudi v različnih velikoruskih in maloruskih gubernijah, poleg tega pa še v Priviselski pokrajini, v Galiciji, Šleziji, na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, v Istri, v Avstrijskem in Ogrskem primorju, na Hrvaškem, v Bosni, Hercegovini, v Dalmaciji in Črni gori."⁴²

A. N. Haruzin se je v tem delu opiral tudi na gradivo, ki ga je dobil od drugih, za kar se jim v predgovoru zahvaljuje. Tako raziskovalci kot ljubitelji pa so delali po programu, ki ga je izdelal A. N. Haruzin (gl. zgoraj o njegovih Navodilih), razposlala pa IRGO ali on osebno. Avtor je uporabljal tudi zbirke modelov slovanskih stavb iz Daškovskega etnografskega muzeja v Moskvi, iz etnografskega muzeja v Varšavi, iz narodnih muzejev v Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu. Pomagal si je tudi z gradivom, ki je bilo zbrano v okviru programa kneza V. N. Teniševa, in z neobjavljenimi članki zgodaj umrlega brata N. N. Haruzina.

Viri, na katere se je naslanjal A. N. Haruzin, so bili izpod peresa znanstvenikov kot so bili V. V. Suslov, N. I. Kostomarov, N. D. Čečulin, I. E. Zabelin, S. V. Maksimov, N. A. Jančuk, P. V. Šejn, P. A. Rovinski, pa tudi V. Matlakovski, R. Mehninger, D. Marinov in mnogi drugi.

Za "dopolnjevanje nomenklature stavb in njihovih posameznih delov, izdelane na podlagi osebnih raziskav na terenu in izvlečkov iz dostavljenega gradiva ter literarnih virov", je uporabljal slovarje ruskega jezika in slovarje drugih

⁴¹ Glej Ljubljanski zvon, 1904/10.

⁴² A. N. Haruzin, *Slavjanskoe žilišče v Severo-Zapadnom krae*. Iz materialov po istorii razvitija slavjanskih žilišč. Vil'na 1907, str. 86.

⁴⁰ Prav tam, str. 338.

slovanskih jezikov.⁴³

A. N. Haruzin dalje pravi, da je uporabljal tudi slovarje I. I. Sreznjevskega, P. A. Lavrova, I. I. Nosoviča, V. I. Dalja, E. K. Timčenka, N. Gerova, J. Ž. Popoviča, A. Janežiča idr. Celotno delo A. N. Haruzina obsega 337 strani besedila, 60 načrtov različnih bivališč in 202 fotografij, ki jih je posnel avtor. Njegov cilj je ugotovitev tako po izvoru in razvoju skupnih potez bivališč slovanskih narodov in njihovo medsebojno vplivanje, kot tudi samosvojih nacionalno samoniklih posebnosti vsakega naroda.⁴⁴ Zelo pomembno je abecedno kazalo terminov (z ruskim in latinskim registrom).

Zgradba dela je posebna, ker se je avtor odpovedal kopičenju lastnosti bivališč v okviru posameznih narodov, ampak je raje uporabil primerjalno analizo. Primerjal je bivalna in gospodarska poslopja slovanskih in drugih evropskih narodov. Prvi del monografije je posvečen statistiki prebivalstva Severo-Zahodne pokrajine, drugi del pa poslopjem. Ločuje paragrafe glede na gradbeni material, temelje, ogrodje, streho, okna, bivalno hišo, skedenj, svislj, senik, klet, rusko savno itd.

Tako ima eden izmed razdelkov knjige naslov Vas in samotna kmetija in ga sestavljajo deli: vas, kmetija, plot, dvoriščna vrata, samotna kmetija. Naslednji je posvečen analizi razvoja bivališča. Vsebuje oznako sestavin stanovanjske hiše kot so kmečka izba, veža, shramba, čumnata in podstrešna sobica, spalnica, kuhinja, podstrešje, pa tudi tipe stanovanjskih hiš (enoprostorske, dvoprostorske, triprostorske, izločitev spalnice, kuhinje; sestavine hiše in razvoj stavbe z vhomom na čelni strani).

Gradivo za zgodovino bivališč jugoslovanskih narodov, tudi slovensko, se v knjigi bogato priteguje. Lahko rečemo, da to gradivo predstavlja pomemben del podatkov za Haruzinovo raziskavo in mu pomaga oblikovati hipoteze ter delati znanstvene sklepe. Ni naključje, da recenzenti navajajo, da je poglobljena vrlina Haruzinove knjige izjemno bogato gradivo za primerjalno analizo vseh tipov slovanskih bivališč. Znani ruski znanstvenik D. K. Zelenin v svoji recenziji piše: "Knjiga g. Haruzina spada med... redke knjige našega časa, ki nudijo pregledne izsledke raziskav." Recenzent poudarja, da je glede na obilico slik in risb bivališč to edinstvena knjiga med tovrstnimi. "Z veseljem in s pridom jo bo prebral vsak, ki ga zanimajo vsakdanje življenje ruskega ljudstva, prvobitna slovanska kultura in ljudska arhitektura."⁴⁵

Knjiga Haruzina resnično presega njen naslov - vsebuje primerjalno analizo najpomembnejših sestavin materialne kulture mnogih slovanskih narodov. Analiza temelji na novem gradivu, ki je avtorju omogočalo za slovansko etnologijo zanimive ugotovitve o zgodovinskem razvoju slovanskega bivališča, o skupnem izvoru mnogih njegovih elementov in njihovih medsebojnih vplivih. Pomembno je, da je že v začetku 20. stoletja A. N. Haruzin gradil sistematiko bivališča na njegovem horizontalnem in vertikalnem razvoju, pri čemer je določil funkcijo in mesto prvotnega jedra v celotni zasnovi tradicionalnega bivališča. Poudariti moramo tudi, da si je Haruzin prizadeval določiti tipologijo slovanskega bivališča, od arhaičnih enoprostorskih stavb do štiriprostorskih. Ob tem pa ni upošteval samo konkretnih naravnih pogojev določene regije (relief, podnebje, obstoj različnih gradbenih materialov), ampak tudi vplive načina gospodarjenja, socialne razslojitve, in spremembe bivališča glede na evolucijo družinskih oblik.

Vera Nikolajevna Haruzin

Vera Nikolajevna Haruzin je bila izredna osebnost, človek neuklonljive volje, izjemne vztrajnosti in neusahljive vneme pri svojem pedagoškem in znanstvenem delu. Usojeno ji je bilo veliko duševno in telesno trpljenje. Najprej očetova prezgodnja smrt, potem smrt dveh sester in dveh bratov, matere, nečakov Mstislava in Olega - sinov njenega brata Alekseja, na koncu pa še prva aretacija A. N. Haruzina. Po požaru v njihovi hiši leta 1919, iz katerega se je po čudežu rešila, so ji ostale "zastrašujoče brazgotine od opeklin".⁴⁶ Od leta 1908 je bila zaradi paralize priklenjena na invalidski voziček. Vendar je kljub vsemu predavala študentom, delala z njimi doma in pisala znanstvena dela.

Bila je prva ženska - profesorica etnologije. Od leta 1907 naprej je predavala zgodovino etnologije na Moskovskem arheološkem inštitutu in na višjih dekliških tečajih, v sovjetskem času pa na Moskovski univerzi.

Za razliko od brata Alekseja, ki se je poleg etnologije in antropologije ukvarjal še z zoologijo (ornitologijo)⁴⁷ in uporabno botaniko, se je Vera popolnoma posvetila etnologiji. Za etnologijo se je začela zanimati že zelo zgodaj. Še kot otrok je rada poslušala znanstvene diskusije svojih bratov. V svojem rokopisu Preteklost. Spomini iz zgodnjega in poznejšega otroštva se spominja, kako je v pogovorih z bratom Mihailom odkrivala nov svet prvobitnih živali in začetkov življenja človeka

⁴³ Prav tam, str. 169.

⁴⁴ Prav tam, str. 172 - 173.

⁴⁵ D. K. Zelenin. Recenzija knjige A. N. Haruzina Sllavjanskoje žilišče v Severo-Zapadnom krae. Vil'na 1907. Istoričeskij vestnik. SPb., 1908/4, str. 353.

⁴⁶ Iz spominov Inne Evgrafovne Ognjeve o Haruzinovich. Rokopis mi je ljubeznivo posodila E. A. Krjukova.

⁴⁷ Ornitološke zbirke A. N. Haruzina še danes hrani Darwinov muzej v Moskvi.

na zemlji. "Do znanosti, ki nam odkrivajo ta svet, nisem čutila samo golo zanimanje, ampak ljubezen... pri branju me je prevzemalo spoštljivo drhtenje".⁴⁸ Obisk Antropološke razstave v Moskvi leta 1878 pa je enajstletni Veri, kot se ga sama spominja, "dal pobudo... za moja intelektualna zanimanja".⁴⁹

Od otroških let je vedela za Mihailovo navduševanje za etnološka dela Hilferdinga, Ribnikova, Majnova idr.⁵⁰ Zanimala se je tudi za etnološke odprave Mihaila in Nikolaja. V letu 1887 pa je "uresničila svojo željo" - z bratom Nikolajem je opravila znanstveno potovanje po Olonecki in Arhangelški guberniji.⁵¹ Gradivo te ekspedicije je bilo podlaga za njeno prvo tiskano delo Na severu, Popotni spomini (Moskva, 1890). Z Nikolajem je bila tudi v Sibiriji, na Krimu, v Novorusiji in v Pribaltiku.

Vera Nikolajevna Haruzin (1866 - 1931)

V obdobju 1889 - 1892 je proučevala etnografske muzeje v Nemčiji, Franciji in Avstriji, leta 1892

pa je v Parizu z bratom Nikolajem poslušala predavanja o zgodovini družine, vere, cerkve in o zahodnoevropski etnologiji.

Tako so ji bile dane osnove etnološke izobrazbe, ki jo je nadaljevala do konca življenja. Bogato znanje evropskih jezikov ji je omogočalo, da je sledila vsem najnovejšim dosežkom na področju etnologije tudi v zahodnih deželah. Veliko so ji pomenili tudi stalni stiki s takratnimi najvidnejšimi predstavniki znanstvenega in umetniškega življenja Rusije. Vera in njeni bratje so se stalno srečevali z V. F. Millerjem, A. A. Šahmatovom, D. P. Botkinom (in z njegovo družino), s P. M. Tretjakovom, z A. A. Fetom, D. V. Grigoričevom, I. E. Cvetkovom, F. E. Koršem in z mnogimi drugimi. Vera je tako bila vedno v središču kulturnega in znanstvenega življenja v Moskvi.

Kot predavateljica visoke šole in kot avtorica številnih znanstvenih del je bila V. N. Haruzin, ugotavlja D. K. Zelenin, zvesta svojemu glavnemu poslanstvu - seznanjati rusko družbo z najnovejšimi dosežki in tokovi zahodnoevropske etnologije.

Tako ni bilo niti enega kolikor toliko znanega evropskega etnologa, na dela katerega se ne bi V. Nikolajevna odzvala s svojimi številnimi recenzijami: te recenzije so bile objavljene v moskovski reviji Etnografičeskoe obozrenie od leta 1890 naprej.⁵² Njena dela Gradivo za bibliografijo etnološke literature (Moskva, 1904), Etnografija, Verovanja malokulturnih narodov (Moskva, 1909, 1. zv.) Etnografija, Pristopi k proučevanju pojavov materialne kulture (bivališče, obleka, okras, hrana) (Moskva, 1914, 2. zv.), Uvod v etnografijo, Opis in razdelitev narodov sveta (Moskva, 1914), in še mnoga druga pričajo o tem, da se je V. N. Haruzin opirala na obsežno zahodnoevropsko literaturo, predvsem J. Fraserja, A. Langa, F. Müllerja, M. Schmidta in na desetine drugih. Zaradi korektnosti⁵³ je potrebno omeniti tudi, da je V. N. Haruzin dobro poznala tovrstno rusko literaturo in za svoja dela črpala tudi iz obsežne ruske zgodovinske in etnološke literature, med drugim iz del takšnih avtorjev kot so M. M. Kovalevski, D. N. Anučin, A. N. Afanasjev, V. V. Stasov, A. N. Veselovski, C. P. Krašeninnikov, P. A. Rovinski, P. V. Šejn idr. V. N. Haruzin je opravila orjaško delo za popularizacijo takratnih najsodobnejših dosežkov v svetovni etnologiji. Njena bibliografija in pa tematska kazala virov v učbenikih in v predavanjih so še danes dragocena vodila za ruske etnologe.

In vendar se Vera Nikolajevna nikoli ni štela za teoretičarko v etnologiji in si ni zastavljala nikakr-

⁴⁸ OPI GIM. F. 81. V. N. Haruzin, Prošloe... Ed. hr. 81. L. 12.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Prav tam. Ed. hr. 77 - 78. Št. 5. L. 72.

⁵¹ Prav tam. Ed. hr. 82. L. 73.

⁵² D. K. Zelenin, V. N. Haruzina. Lud Slaviański. T. II 1931/2, str. 276.

⁵³ D. K. Zelenin po našem mnenju zmanjšuje zasluge V. N. Haruzin, ko jo imenuje popularizatorico samo za zahodnoevropskih raziskav.

šnih teoretičnih nalog. V predgovoru k svojim predavanjem, ki jih je imela na moskovskem arheološkem inštitutu,⁵⁴ piše, da ima namen "ljudem, ki se želijo praktično ukvarjati z etnologijo, dati navodila za zbiranje etnološkega gradiva na poglobitvenih področjih materialne kulture". Poskušala je dati znanstveno razlago posameznim pojavom materialne kulture, pokazati njihov razvoj in pomen. In upravičeno je menila, da se morajo celo najvišje teorije preizkušati z neposrednim opazovanjem vsakdanjega življenja, predvsem na podeželju, ruskem, slovanskem ali zahodnoevropskem.⁵⁵ Menila je tudi, da ima slepo ukvarjanje s teorijami pogubne posledice za zbiranje etnološkega gradiva. V. N. Haruzin je navdušeno učila svoje slušatelje, kako razvijati opazovalne metode, spomin, kako se lotiti raziskovanja prebivalstva, kako natančno in skrbno voditi etnološke zapise, kako izdelovati skice in fotografije. Svoja predavanja, ki so bila nasičena z bogatim primerjalnim gradivom iz različnih dežel, je obogatila še z diapozitivi in z ilustracijami iz zbirke Moskovskega Rumjancevskega muzeja⁵⁶ in iz muzeja kneginje M. K. Teniševe iz Smolenska.⁵⁷ Znanstvene raziskave V. N. Haruzin so bile nadvse raznolike. Je avtorica vrste prikazov narodov ruskega severa (Laponcev, Tunguzov in Jukagirov), o kmečkih bivališčih, o primitivnih oblikah dramske umetnosti, o igrah in igračah pri "malokulturnih narodih". Obširno delo V. N. Haruzin K vprašanju čaščenja ognja⁵⁸ se končuje z anketo z dvesto devetdesetimi vprašanji s podnaslovom Uvod v program zbiranja pričevanj o čaščenju ognja pri ruskih kmetih in tujerodcih (s priloženim programom).

Še danes je za etnologue zelo dragocen njen Program za zbiranje poročil o porodnih in krstnih obredih pri ruskih kmetih in drugorodcih.⁵⁹ V njem avtorica ponuja raziskovalcem 256 vprašanj o rojstvih in krstih, s predhodnim obsežnejšim znanstvenim uvodom.

V rokopisu so ostali članki V. N. Haruzin Pošastno v fantastiki in v kulturnih predstavah malokulturnih narodov, Miti Južne Amerike, Izročila različnih narodov o vstopu smrti na svet idr.

Prikrajšana za svojo lastno družino je V. N. Haruzin veliko premišljevala o otrocih in o problemih, ki so z njimi povezani. Napisala je deli Udeležba otrok v verskoobrednem življenju (Mo-

skva, 1911), O predavanju etnologije v srednji šoli (Moskva, 1909) idr.

Zelo jo je zanimala tudi slovstvena folklor. Sestavila in objavila je zbornike pravljic različnih narodov: Pravljičice ruskih tujerodcev (Moskva, 1898, s kratkimi etnološkimi opisi in ilustracijami), Afriške pravljice (Moskva, 1919) idr.

Vera Nikolajevna je razodela svojo nadarjenost ne le kot etnologinja - zbirateljica in raziskovalka pravljic in mitov, temveč tudi kot prozaičarka. Je avtorica pripovedi in pravljicnih povesti Carična - kamnito srce (SPb. 1899; izšlo je nekaj izdaj), Odzi in Oles, Pripoved iz življenja Laponcev (Moskva, 1903), Tungušček Mihajlo (Moskva, 1928), Prijatelji. Podobe iz življenja slovenskih otrok (Moskva, 1909)⁶⁰ idr.

Vera Nikolajevna se je že v mladih letih pretežno pod vplivom brata Mihaila začela zanimati za zgodovino in življenje slovanskih narodov. Brat je bil namreč goreč pristaš slovanofilskih idej. V svojem rokopisu Preteklost, Spomini iz zgodnjih in poznejših otroških let V. N. Haruzin piše, da je Mihail zelo visoko cenil I. S. Aksakova in je bil srečen, da ga je osebno poznal. Tudi Aksakov "je spoštoval Miša... podaril mu je enega izmed svojih spisov z Mišo dragim posvetilom: Zadnjemu slovanofilu M. N. Haruzinu. In imel je na žalost, prav" - dodaja Vera Nikolajevna - "plemenita in idealistična smer v slovanofilski misli je takrat zamirala".⁶¹

Vera je v slovanofilstvu pritegovalo predvsem sočutje do južnih in zahodnih Slovanov, ki so trpeli pod tujim jarmom. V njenih dnevnikih je pogosto misel, da bi ruski narod moral pomagati slovanskim narodom. Pisala je na primer, da bi bilo vsekakor treba "imeti dobrega ruskega konzula" v Ljubljani. Podpirala je rusko-slovanske znanstvene in kulturne povezave, ker je v njih videla enega od načinov zблиževanja duhovno blizkih narodov. Hkrati pa je ob idealizmu in nacionalizmu prepričan svojega brata Mihaila intuitivno čutila utopičnost mnogih slovanofilskih idej, čeprav jih ni neposredno obsojala. Sama pa je hotela svojo ljubezen in spoštovanje do slovanskih bratov pokazati s konkretnim delom.

Vzdušje v domu Haruzinovih je precej prispevalo k njenemu zanimanju za slovanske teme. Tu so se mudili tudi urednik Serbskega Vestnika Radovič, slovenski filolog L. Jenko in njegova soproga T. M. Jenko, pa še bolgarski študentje B. N. Bonča - Bojev, H. M. Bončev idr.

To zanimanje se ji je še okrepilo v času potovanja z bratom Aleksejem na Kranjsko (njegovo

⁵⁴ V. N. Haruzina, Etnografija... Moskva, 1914. 2 vyp., str. V.

⁵⁵ V. N. Haruzina, Etnografija... 2 vyp. Uvod, str. 3.

⁵⁶ Predmeti iz vsakdanjega življenja, ki so bili zbrani med odpravami po Rusiji in v drugih slovanskih deželah ter v Nemčiji, so bili izročeni v fond Rumjancevskega muzeja.

⁵⁷ V. N. Haruzina, Etnografija... 2 vyp., str. V - VI.

⁵⁸ EO. Moskva, 1906/3 - 4, str. 68 - 205.

⁵⁹ EO. Moskva, 1904/4, str. 120 - 156.

⁶⁰ Ta pripoved je bila z desetimi fotografijami natisnjena v časopisu Biblioteka sem'i i školy. Moskva, 1909/1, str. 1 - 48. Te pripovedi ni doslej še nihče omenil.

⁶¹ OPI GIM. F. 81. V. N. Haruzina. Prošloe... Ed. hr. 82. L. 144.

prvo potovanje). Iz njenega Dnevnika lahko razberemo, da sta se tam mudila od 7. avgusta do 1. septembra 1901.⁶² Na potovanju po vaseh in trgih na Kranjskem sta jima pomagala L. Jenko in njegova soproga Terezina Mihajlovna. Posebno toplo se Jenkove soproje spominja Vera 31. 8. 1901: "Nama je tukaj dobro, domače in udobno. Jenkova sta tako prijazna".⁶³ Posebno občudovanje je pri njej vzbujala Jenkova goreča dejavnost - bil je pobudnik za ustanovitev Ruskega krožka 1899 v Ljubljani. Doktor L. Jenko je v njem brezplačno učil ruski jezik. Zaradi njegovega prizadevanja so bili ustanovljeni ruski krožki še v Celju, Mariboru, v Gorici, Idriji, in v drugih mestih. "Neutrudno dela," pravi o njem V. Haruzin. Njegova žena mu pomaga že dvajset let. Pred T. M. (Terezino Mihajlovno - op. M. K.) se nehote priklanam.⁶⁴

Vera je navdušeno pisala tudi o drugih članih Ruskega krožka. Vse je označila kot "trdne bodoče borce... prijetno je gledati v njihove čiste dobre oči".⁶⁵

Od leve proti desni sedijo N. V. Haruzin (žena Alekseja N. Haruzina), Vera Nikolajevna Haruzin in Elena Nikolajevna Arandorenko (sestra V. N. in A. N. Haruzina)

Opisala je enega izmed večerov, preživetih s svojimi novimi slovenskimi prijatelji: "Pili smo slovensko vino - v prsih mi je zadrhtelo. Od srca sem pila za to močno, pogumno žensko (op.: mislila je soprogo L. Jenka).. za to slavno mladino prihodnjih borcev."⁶⁶ Slovenska tematika v znanstveno delo Vere Nikolajevne potemtakem ni prišla slučajno. Potovanje z bratom po slovenskih deželah, zlasti po Kranjski, je v njej pustilo neizbrisne sledi. V. N. Haruzin ne pove, zakaj se je odločila, da je vzporedno z bratovimi objavami (objavami A. N. Haruzina) o Slovencih na Kranjskem tudi sama objavila v reviji *Estestvoznanie i geografija* za leto 1902 (št. 3 - 6, 8) precej temeljit opis Kranjske. Avtorica pripominja le, da je spis nastal na podlagi osebnih vtisov in na podlagi del J. V. Valvasorja, S. Šumana, L. Niederla, pa tudi zbirke Daškovskega etnografskega muzeja.

Vsebina članka je ostala v okvirih tradicije revije. Vendar je Vera Nikolajevna, za razliko od A. N. Haruzina, v svoj opis vnesla tudi novo gradivo (tj. opis zemljepisnih značilnosti, obleke, zakonsko-družinskih odnosov, nekaterih vraž) in tako razširila obzorje ruske javnosti o čudoviti slovenski deželi. "Dežela, ki je mnogo pretrpela.., in vendar je prekrasna," piše Vera. "Narava je veličastna in obenem mehka in prijazna."⁶⁷ Avtorici se je zdelo zlasti pomembno predstaviti arheološke najdbe na Ljubljanskem barju, ki dajejo predstavo o značaju predzgodovinskega načina življenja prebivalstva teh krajev. Dotaknila se je halštatskega obdobja v zgodovini Kranjske, in poznejšega, ki je pripeljal do spopada z Rimom, z Vzhodnimi Goti, z Langobardi, Bavarci, Avari. V 8. stoletju je bila Karantanija (v katero je spadal večji del Kranjske) vključena v obsežno frankovsko cesarstvo. Cesarji so zemljo z darovnicami podelili v fevd cerkvenim vladarjem in nemškemu plemstvu. Tako se je utrdila "železna oblast tujih prišlekov", je z bridkostjo pisala V. N. Haruzin.⁶⁸

V 13. stoletju je Kranjska dokončno prišla pod oblast Habsburžanov: Prvi del opisa je posvečen kratki zgodovini kranjske dežele. V drugem delu pa je V. N. Haruzin podala precej podrobno oznako zemljepisnih značilnosti treh delov Kranjske - Gorenjske, Dolenjske in Notranjske. Avtorica živo slika veličastne in surove Julijske Alpe in njihove vrhove - "velikane". Mangart, Jalovec, Razor, Veliko Tičarico, Bogatin, in nad vsemi - "opevan v mitoloških pripovedkah - Triglav". "Njegov skalnati vrh, ožarjen z vzhajajočim soncem, izkazuje ne-

⁶⁶ Prav tam. L. 113v, 114. - 22. IV. 1902 je T. M. Jenko obiskala V. N. Haruzin in A. N. Haruzina. OPI GIM. F. 81. Ed. hr. 68. L. 11, 12.

⁶⁷ V. N. Haruzina, *Krajna* (očerk), *Estestvoznanie i geografija*. Moskva, 1902/3, str. 38.

⁶⁸ Prav tam, str. 43.

⁶² Prav tam. Dnevnik V. N. Haruzin. Ed. hr. 67. L. 113.

⁶³ Prav tam. L. 113, 114.

⁶⁴ Prav tam. L. 114.

⁶⁵ Prav tam. L. 113.

popisno veličino in lepoto.⁶⁹

Nič manj niso slikovite Karavanke, ki delijo Koroško in Kranjsko. V njihovem zavetju so gorske vasice, gradovi, kapelice in cerkvice. Na jugozahodu se jim priključijo Kamniške Alpe. Z Grintovca, kjer se stikajo Štajerska, Koroška in Kranjska, se odpira pogled na tri rečne doline - Bistrice, Bele in Save. Zahodni del Dolenjske ostro spreminja svoj značaj - nastopijo kredne formacije - čuti se prehod na kras.⁷⁰

Na Notranjskem V. N. Haruzin opisuje "terasasto Kraško planoto, ki se vleče skoraj do Jadranskega morja". Najznamenitejši pojav na Krasu je Postojnska jama, ki je dolga štiri kilometre. Avtorica zelo živo opisuje reke in jezera (Kokro, Bistrice, Krko, Kolpo, Unico in Ljubljano ter Cerkljansko jezero idr.). Slednje spada "v skupino čudes, s katerimi je Kranjska tako bogata": "Je zdaj svetlo in hladno, drugič pa mračno in veličastno; periodično presiha in takrat na njegovem dnu pred ponovno pojavitvijo vode zraste gosta trava."⁷¹

Ravno tako presenetljiva v svoji različnosti so sedmera triglavska jezera. Zgornje Belopeško npr. "je kot dragoceno zrcalo za velikana Mangarta, ki se gleda v njegovo svetlo gladino".⁷²

Izmed ruskih znanstvenikov je samo V. N. Haruzin znala tako poetično opisati naravo Kranjske. Kot prava geografinja je predstavila tudi njeno glavno bogastvo - bukove, hrastove in smrekove gozdove. Les je tako predmet izvoza kot poglavitni gradbeni material, in kot material za različne kmečke izdelke. Podrobno je obdelala floro in favno kranjskih gozdov - piše o medvedih, lisicah, srnah, polhih; o lovu, čebelarstvu, ribolovu, konjereji pa govori kot o vejah slovenskega gospodarstva. Podrobno opisuje osnovno dejavnost Slovencev na Kranjskem - poljedelstvo, in poudarja nenehen razvoj poljedelske kulture. Za ruske bralce je zanimiva predstavitev t. i. stoga ali kozolca - bistroumne slovenske iznajdbe za sušenje kmetijskih pridelkov. Na kratko ga je omenjal tudi A. N. Haruzin, ko je opisoval dejavnosti slovenskih kmetov.

Za razliko od brata Alekseja pa se je Vera Nikolajevna dotaknila tudi slovenske hrane - opisala je ričet z bobom, fižolom, in z odrezki gnjati, s koščki klobase, svinjske slanine; kisló zelje, žganje, slivovko, in še druge jedi in žgane pijače.

Zelo stara gospodarska dejavnost slovenskega kmeta je vinogradništvo. Rudarstvo (pridobivanje rud, premoga in živega srebra) je posebno razvito

v Idriji. Skoraj vsi prebivalci - 85% so rudarji.⁷³ Izdelava platna, izdelkov iz konjske žime, gline, lesa, slame, kleklanje - vse to, kot upravičeno trdi V. N. Haruzin, priča o tem, da je "v energičnem in delovnem narodu gospodarski duh zelo razvit".⁷⁴

V tretjem delu opisa V. N. Haruzin obširno opisuje Blejsko jezero in njegov grad, in še gradove kot turjaški, ljubljanski, njihovo lego in zgodovino, ter verovanja in legende, ki so povezane z njimi.

Opis jezer in gradov vedno znova opozarja na pisateljski dar V. N. Haruzin. "Tam je vas Zagorica (nem. Aurich) vsa bela, vesela, s svojimi mlini, ki so postavljeni vzdolž večno šumeče reke. Tu je zelena gora Straža, in naprej Osojnica, s katere je prekrasen razgled na jezero. Če pogledate skozi drugo grajsko okno, je pred vami veriga Julijskih Alp - in tam za gorskimi vrhovi, če je jasno, se pokaže veličastni Triglav."⁷⁵

Nič manj slikovito Vera ne opiše vasi Rečico, Zasip, Radovljico, Bled, arhitekturo cerkva in njihovo notranjost s starinskimi in sodobnimi elementi. Mnogo cerkva je propadlo v 15. stoletju, v času turških vpadov. Cerkev na Bledu je po njenem mnenju "priča junaškega vzpona duha pri ljudstvu, ki je do zadnje kaplje krvi branilo svojo domovino, vero in družino".⁷⁶

Četrty del tega obsežnega spisa Kranjska pa je čisto etnološki. Posvečen je nacionalnim posebnostim različnih delov Kranjske, posebnostim slovenske obleke in bivališča.

V. Haruzin prebivalce Gorenjske označuje kot "energične, delovne, in radovedne."⁷⁷

Prijazna narava Dolenjske "je dala pečat mehкости in določene brezskrbnosti tudi svojim sinovom".⁷⁸ Boj s surovo naravo na Notranjskem pa je porodil zaprtost in odločnost - "nezlomljiva moč veje iz prekaljenih in utrjenih postav".

Poleg podnebnih vplivov pa so vsem Slovincem skupne značajske poteze: nedružabnost, čeprav "o bogastvu njegovega (Slovenca - op. M. K.) notranjega življenja govori izrazno polni obraz; previdnost je posledica tujih pritiskov; podjetnost in prizadevanje razširiti svoje obzorje; gostoljubje v povezavi z varčnostjo; odsotnost "brezskrbne lahkovernosti do tujcev" - v povezavi z resnicoljubnostjo v govorjenju in z nagnjenostjo "k razmišljanju in premišljenemu odnosu do življenja".⁷⁹

"Vredno je pogledati te visoke in prožne postave, junaško močne in ne brez prefinjenosti, te obraze s pečatom zavestnega mišljenja...", z ljubez-

73 Prav tam, str. 11.

74 Prav tam, str. 12.

75 Prav tam, str. 52.

76 Prav tam, št. 5, str. 58.

77 Prav tam, št. 8, str. 1.

78 Prav tam.

79 Prav tam, str. 2.

69 Prav tam, št. 4, str. 2.

70 Prav tam, str. 3.

71 Prav tam, str. 4.

72 Prav tam.

nijo piše V. N. Haruzin, "in dojel boš, da je ta narod krepek, življenjsko sposoben in da mu pripada bodočnost, ki si jo bo znal sam priboriti".⁸⁰

Če izbrskamo iz spomina, kaj so o Slovencih izjavili njeni predhodniki, vidimo, da je ona nemara prva v ruski etnologiji po resnici (kolikor sta dopuščala dar opazovanja in znanje) orisala nekatere glavne poteze nacionalnega značaja Slovencev, in jih povezala z zgodovinsko usodo celega naroda, z naravnimi pogoji in z značilnostmi gospodarskega načina življenja v različnih predelih dežele. Njene zanimive ugotovitve lahko uporabijo tudi sodobni etnologi, ki proučujejo etnično zgodovino narodov sveta.

V. N. Haruzin v svoj opis vključuje tudi novo gradivo o oblačilih Slovencev. V zvezi s tem ugotavlja, da tradicionalna oblačila na Kranjskem precej hitro izginjajo. Slikovito narodno nošo, piše, lahko vidiš samo ob velikih praznikih. Vendar vseeno opaža, da so slovenski možje še vedno obdržali navado nositi ozke irhaste hlače, zataknjene v škornje ali z na kolenih napuščenimi belimi spodnjimi dolgimi hlačami, žametni telovnik žive barve z vrsto tesno skupaj prišitih "srebrnih gumbov, okroglih in ploskih ali kroglastih".⁸¹

Opazila je tudi to, da "so se srebrni gumbi v zadnjem času začeli nadomeščati s školjkami" (po zahtevah mode). Klobuk je mehak, iz jagnječje volne različnih barv, zanj pa je zataknjeno perje. Poleti pogosto nosijo samo telovnik ("škerlat laibel") in srajco z ležečim ovratnikom. Razširjeni so suknjiči (kamižole) iz temnega sukna, pozimi pa beli kožuhi, podloženi s črno ovčjo kožo, na hrbtu so našiti progasti vzorci. Prva desetletja 19. stoletja so rdeče suknjiče (kamižole) nosili samski moški, oženjeni pa modre s stoječim ovratnikom. Opise moške noše je avtorica opremila s fotografijami.⁸²

Pasovi so bili nujno dopolnilo obleki. Nekoč so bili usnjeni s svetlimi žeblički in zakovicami, vdelanimi v obliki vzorca. V začetku 20. stoletja pa so bili usnjeni pasovi navadno rdeči.

Vsakdanja noša Slovenke je preprosta in, po mnenju V. N. Haruzin, na prvi pogled spominja na nošo ruske kmetice. Sestavlja jo kratka bluza (ošpetelj) s širokim vratnim izrezom. Narejena je iz domačega platna ali iz bombažnega belega blaga. Nabrana je na zatilju, spredaj pa je nabrana v drobne gube. Rokavi so nabrani in spuščeni z ram, nabrani so tudi na zapestju, zavihek pa se šiva kake tri palce dolg. Rokav se zapenja samo z enim gumbom, nakar se manšeta zapogiba. Krilo (čikla) je zelo nabrano, padajoče, in našito na utesnjen životec. Životec, močno izrezan pri vratu in roka-

vih, tesno objema telo.⁸³ Spredaj se obe polovici životca spenjata. V začetku 20. stoletja so životce zamenjavale po životu sešite jopice. Nad dolgim krilom nosijo predpasnik iz katuna. Naglavna ruta pa je zavezana pod brado, redkeje na zatilju. Nošo dopolnjuje čezramna ruta, njena konca pa se v pasu stikata; navadno je svetlorumena z živordečim obšivom in tako precej poživlja moder ali temnorjav odtенок obleke. Na nogah ima nizke usnjene čevlje. Praznična stara obleka je zelo lepa - ima iste sestavine kot vsakdanja, le da je sešita in tanjšega tkanega blaga ali svile. Srajca z izredno širokimi rokavi ali obleka, ki je tudi zelo široka s prav takim svilenim predpasnikom, na glavi pa je ruta z dolgimi resicami. Včasih je na glavi čepica in peča - štirioglata bela ruta, obrobljena in še obšita s čipko, ki spredaj tesno objema glavo, se na vrhu glave oblikuje v greben, nazaj pa prosto pada. Drugo naglavno pokrivalo je avba. To je širok trak iz črnega žameta, prešitega z zlato nitjo in bleščicami, ki se ga daje nad čelo. Na njen vrhnji del je prišita čepica s podlogo iz rožnatega ali rdečega blaga, nanjo pa se našiva "belo poškrabljeno tanko tkanino v obliki nabranega pliseja". Avba se zavezuje na zatilju s širokim svilenim metuljčkom, katerega konci trakov padajo na hrbet. Žensko in moško nošo dopolnjuje pas (nekoč usnjen), katerega konca se spuščata na stegno in zavezujeta s svilenim trakom. K pasu so privezovali blazinico za igle, škarje, ključke, žlice in nož. Možje so jedilni pribor navadno nosili v žepu, na njem pa je bil monogram z inicialkami gospodarja. K praznični noši Slovenke je sodil tudi gosto prešit velik bel robec (smrkla) in uhani. Možje so pogosto nosili uhan v enem ušesu - po izočilu naj bi jih obvaroval pred boleznijo oči.

Vera Nikolajevna to praznično obleko Slovenke s prikazom peče in avbe predstavlja na dveh fotografijah.⁸⁴

V nadaljevanju Haruzina raziskuje kranjska bivališča. Poetično opisuje privlačnost slovenskih selišč, polskritih med goščo sadnega drevja, z visokim cerkvenim zvonikom. Hiše iz brun, s slamo krite enoprostorske hiše (kajže) so na Kranjskem vse bolj redke (avtorica prilaga fotografijo). Za razliko od A. N. Haruzina, Vera Nikolajevna posveča več pozornosti zunanosti zidanih hiš, katerih beli zidovi posrečeno kontrastirajo s sivo-rjavimi lesenimi deli pritliklin in skednjev, s sivimi strehami, ki so pokrite "z živozelenimi krpami mahu, ki se zlati na soncu". Slovenci so veliki ljubitelji rož. Z oken "veselo gledajo rožnati in rdeči cvetovi pelargonij, bledozeleni rožmarin; z dolgega in širokega balkonskega okna ali ograje lesenega hodnika se nizko spuščajo nageljni v svojih živo-

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ Prav tam.

⁸² Prav tam, str. 3.

⁸³ Prav tam, str. 4.

⁸⁴ Prav tam, str. 5 - 6.

pisnih barvah. Nagelj je cvet devištva, zato celo revnejši krasijo z njim svoje hiše. Po izročilu so najlepši dar ljubljani deklici - prelepi cvetovi iz vrtov "rojenic" - pravljničnega lika iz slovenske slovstvene folklore.⁸⁵

Tudi poslikave na stenah so zelo razširjene (upodobitve svetnikov, leto izgradnje ali pa inicialke lastnika, obkrožene z venčkom iz listja ali cvetov).

Tako kot A. N. Haruzina tudi Vera Nikolajevno zanimajo arhitekturne posebnosti hiš kranjskega kmeta. Te so odvisne od reliefa in od ravnosti tal. "Pogosto je hiša na pogled enonadstropna, pa je na zadnji strani samo pritlična, ker se naslanja v breg. Lahko pa je tudi obratno. Hiša je pritlična in okna na ulico so nižje kot človeška postava, vendar pa so okna na drugi strani hiše takorekoč že v prvem nadstropju - od zadaj hiša ni videti samo enonadstropna, ampak je velik naklon tal omogočil še pod prvim nadstropjem narediti celo sobico za shranjevanje orodja" ... "Čuti se," upravičeno opaža Haruzinova, da ni nobene prisile, ampak le svobodna zamisel graditelja in prijetna na pogled različnost oblik.⁸⁶ Fotografije in opisi bivalnih in gospodarskih stavb samo še potrjujejo to misel.

Ne bomo se dotikali tega, kar je o kranjski hiši že napisal A. N. Haruzin (včasih tudi bolj podrobno), ampak se bomo ustavili samo pri opazkah Vere Nikolajevne, ki jih brat Aleksej nima ali pa so bile narejene le mimogrede. Pozorna je bila na "primernost slovenskega bivališča v vojnih razmerah", na vdolbine v stenah, na majhna okna z železnimi križi in oknicami. Vendar so se v času njunega obiska take "utrdbne" srečevale že zelo redko. Haruzinova se je pri opisu notranjosti hiše osredotočila na strop v veži, na široka obokana vrata, na pod, tlakovan s kamni. Sodobno vežo (v preteklosti koliba) ima, tako kot A. N. Haruzin, za osnutek, iz katerega se je razvilo kmečko bivališče. Prilaga načrte hiš iz Bohinjske Bele. Vera opisuje sodobno hišo: predsoba (nastala iz veže), notranjost hiše, obedno mizo, mentrgo, omare, skrinjo, hišo ali izbo, novomodne stole ("nem. zessel") in obstenske klopi. Slovenska peč je nižja od ruske, obložena je z zelenimi ali rjavimi pečnicami, kuri pa se (za razliko od ruske), ne iz izbe, ampak iz veže ali kuhinje. Hiša je polepšana s slikami, stensko uro, ogledalom in koledarjem. Strop podpira močan prečni tram (na njem je z nožem marsikdaj izrezljan ornament). Hiša je po mnenju Vere Haruzin na nek način podobna ruski izbi. Le polporcelanasta posoda z blagoslovljeno vodo pri vhodnih vratih in rožni venec, ob katerem gospodar moli vsak večer, ustvarja neponovljivo vzdušje slovenskega bivališča na Gorenjskem.

V. N. Haruzin je menila, da so hiše na Dolenjskem revnejše, lesene, z zemljo namesto poda. Na Notranjskem je več kamnitih hiš z nizkimi težkimi strehami, na strešnikih so zaradi burje težki kamni. Strehe starejših hiš so izdelane iz apnenčevih plošč, ki se tesno prilegajo ena k drugi in so spojene s cementom. Takšne strehe so ležale na močnih hrastovih tramovih. Na krasu so hiše pritlične.⁸⁷

Avtorica je zelo podrobno opisala gospodarska poslopja (skedenj, pod) na Dolenjskem, priložila je fotografije skednja, stoga, kozolca, poda.

Na kratko V. N. Haruzin predstavi tudi zdravilna zelišča, ki rastejo na Gorenjskem (tovrstnega gradiva ni pri A. N. Haruzinu). Sklicujoč se na Janeza Vajkarda Valvasorja pripoveduje o čudežni moči velikega korena, ki je pomagal deklici osvojiti ljubega; o posebnem mazilu iz različnih zelišč (Pentaphillon - petoprstnik, Aconitum - preobjeda, Apium graveolens - navadna zelena), ki ima čarobno in skrivnostno moč. Vsekakor je Slovenka verovala v zdravilno moč številnih zelišč in jih znala tudi nabirati.

V. N. Haruzin se je prva dotaknila tudi družinskih odnosov pri slovenskem kmetu. Poglavar družine je bil gospodar, njegova žena (gospodinja) pa je bila tudi zelo v časteh. Avtorica je v zvezi s tem zapisala slovenski pregovor: "Mož podpira enega, žena pa tri vogale pri hiši." Ko je oženjen starejši sin dobil kmetijo, se je mlada družina preselila v hišo, oče in mati pa v čumnato. Oče pa si je od sina izgovoril določen del imetja in določil pravice mlajših sinov in hčera. Včasih pa oče ni izročil kmetije starejšemu sinu ali pa zaradi sporov starša na stara leta najameta sobo v tuji hiši kot gostača. Če je oče pri denarju, sezida svojim sinovom ločene hiše. Če je v družini samo hči edinka, rade volje sprejmejo zeta v hišo. Na bogatih kmetijah imajo tudi hlapce in deklet. Po navadi jih najamejo za leto, dajejo jim obutev, obleko, in ob praznikih darila. So tudi začasni delavci - kosci, mlatiči, žanjci, drvarji idr. Najamejo jih za en dan in živijo v drugi hiši.

Da bi ruskemu bralcu jasneje predstavila odnose v družini, V. N. Haruzin vzorčno izbere štiri kmečke družine - bogato kmetijo na Bledu, kjer je poglavar družine mati; kmečko družino v Zagorici, ki so jo sestavljali gospodinja, gospodar, otroci, vnuki; hišo, ki jo je po smrti staršev dobila deklica sirota; hišo, ki jo je podedoval starejši sin. Takšno gradivo o medsebojnih odnosih v slovenskih kmečkih družinah je V. N. Haruzin navajala prvič.

Po vseh naštetem lahko spoznamo, da se je spis Kranjska, čeprav je bil izdan istočasno s članki A. N. Haruzina, od njih razlikoval zaradi novega

⁸⁵ Prav tam, str. 7.

⁸⁶ Prav tam, str. 8-9.

⁸⁷ Prav tam, str. 17.

gradiva in zaradi slikovitega, jasnega jezika.

Velja tudi omeniti, da je V. N. Haruzin nabrano slovensko gradivo⁸⁸ uporabila tudi v svojem delu *Etnografija* (2. zvezek. Načini proučevanja pojavov materialne kulture. Bivališče. Obleka. Okrasje. Hrana., Moskva, 1914). To delo je zelo pomembno za razumevanje zakonitosti evolucije in tipologije bivališča, obleke, hrane itd. pri različnih narodih. Avtorica se opira na raziskave A. N. Haruzina o slovenskem bivališču, na dela N. N. Haruzina (*Etnografija*, zv. 1 - 4, SPb., 1901 - 1905; *Zgodovina razvoja bivališča pri nomadskih in polnomadskih turškotatarskih in mongolskih narodih v Rusiji*, Moskva 1895; *Opis zgodovinskega razvoja bivališča pri Fincih*, Moskva 1895 idr.). V. N. Haruzina je svoja opažanja in opise s Kranjskega v učbenikih obrusila, dognala in včasih razširila. Analizira npr. slovensko kamro - posebni prizidek k osnovnemu bivalnemu prostoru - k hiši ali čumnato⁸⁹ - sobo, ki meji na vežo nasproti hiše.

Članek želim končati z omembo pripovedi V. N. Haruzine Prijatelj. Podobe iz življenja slovenskih otrok. Pripoved je bila natisnjena leta 1909 in je etnološko obarvana. Verjetno je grajena na vtisih s potovanja po slovenskih deželah 1901. Avtorica v njej opisuje slovensko hišo in njene dele, sobo deklice Francke v premožni kmečki hiši, gospodarske stavbe, npr. uljnjak - čebelnjak. Opisana je tudi obleka slovenske kmetice s priloženo fotografijo avbe. Mimogrede pa omenja tudi značajske lastnosti slovenske ženske - "je ljubezniva, ni hrupna in blebetava". V pripovedi so zarisani gorske vasice Kupljenik in votline Babji zob. Za ruskega bralca so zanimivi opisi praznovanja božiča in miklavževanja, sejma na Bledu in fotografije Slovencev pred nedeljsko mašo. Otroci so opisani kot veliki domoljubi, ki se trudijo, da bi z izobrazbo ugnali svoje zatiralce. V pripovedi je čutiti nekakšno poučnost in publicističnost, posebno na mestih, kjer avtorica govori o podobnostih med Rusi in Slovenci, med ruščino in slovenščino itd., vendar je v etnološkem pogledu slikovita in živahna.

ZUSAMMENFASSUNG

Slowenien und die Slowenen in den Werken A. N. Harusins und V. N. Harusins

Die Harusins bildeten eine Familie von begabten russischen Gelehrten. Alle drei Brüder: Mihail, Nikolaj und Aleksej sowie ihre Schwester Vera widmeten sich der Ethnologie und Anthropologie. Der vorliegende Beitrag beschränkt sich auf das Werk von Aleksej Nikolajevič Haruzin (1864 - 1932) und von Vera Nikolajevna Haruzin (1866 - 1931). In ihren ethnologischen und anthropologischen Studien erforschten sie das russische und andere slawische Völker. Die Bibliographie der Haruzins umfaßt gut dreihundert Veröffentlichungen. Der Verfasserin des vorliegenden Beitrags wurde 1955 der Zutritt zum persönlichen Archiv von A. N. Haruzin gewährt.

Aus den Tagebüchern von Vera Nikolajevna Haruzin geht hervor, daß sie zusammen mit ihrem Bruder Aleksej im Jahre 1901 Slowenien besucht hat, Aleksej Nikolajevič Haruzin auch im darauffolgenden Jahr 1902. Nach diesen Besuchen entstanden folgende Artikel: Bosnien und die Herzegowina, Die Beschreibungen der okkupierten österreichisch-ungarischen Provinz (1901), ferner die Artikel: Religion, Kirche und Schule in Bosnien und der Herzegowina (ohne Ort und Jahr), Die nationale Evolution der Slowenen, Das österreichische Krain, Der krainische Karst und seine wunderschönen Erscheinungen, Der Bauer des österreichischen Krain und seine Bauten, Die Heimstätte des Slowenen in Oberkrain. All diese Artikel sind im Jahre 1902 in der Zeitschriften *Živaja starina* und *Russkij vestnik* erschienen.

Aleksej Nikolajevič Haruzin und seine Schwester waren entzückt über die Naturschönheiten Krains und wollten daher die Russen mit der Geschichte des von den Slowenen besiedelten Raumes, insbesondere von Krain, bekanntmachen. Aleksej Nikolajevič Haruzin ging in seinen Beiträgen auf die Baukunst ein, während sich Vera Nikolajevna Haruzin durch Schilderung der Sitten, des Familien- und Gesellschaftslebens, der Bekleidung sowie durch poetische Landschaftsbeschreibungen auszeichnete. Obwohl Anton Aškerc ihnen eine zu stark idealisierte Darstellung Krains vorhielt, entstanden ihre Darstellungen aufgrund von durch Aleksej Nikolajevič Haruzin erarbeiteten Umfragen, die als Hilfsmittel für künftige Forscher bei der ethnologischen Untersuchung gedacht waren.

⁸⁸ V. N. Haruzina, *Etnografija*. Moskva, 1914. Vyp. 2 Gl. str. 57, 83 - 85, 123, 139, 140, 142, 143, 165 - 167, 181, 189, 195, 196 - 197, 309, 311, 317, 419.

⁸⁹ Prav tam, str. 195.